

УДК 655.4/.5(477):980

*Ольга Васьківська,
вчений секретар
Книжкової палати України*

Історіографія книговидавництва в Україні: становлення та розвиток

У статті досліджено історіографічний аспект проблеми розвитку вітчизняного книговидавництва, починаючи з років Української революції і до сьогодення. Визначено рівень розкриття проблеми становлення національного книговидавництва в науковій історичній літературі радянського і пострадянського періодів.

Ключові слова: історіографія, книги, видавнича діяльність, радянський і пострадянський періоди.

В Україні, як і в усьому світі, видавнича діяльність відіграє роль визначного соціального та культурного явища, позитивно впливаючи на суспільство, сприяючи формуванню громадської думки, спонукаючи до активної діяльності державні, наукові й громадські організації. Вона є важливою галуззю людської діяльності, яка забезпечує передачу інформації в часі у вигляді текстового й ілюстративного матеріалу. Відповідно до загальної теорії комунікацій, друкована продукція залишається найважливішою формою існування й поширення інформації, оскільки оцінка сучасності та передбачення майбутнього базується на фундаменті наукового пізнання і розуміння пройденого, а це можливо лише за умови, коли історичний процес буде відображений правдиво в усьому його багатстві, різноманітності, складності та суперечностях.

Мета статті — дослідити вплив керівних органів влади радянського періоду на історію становлення національного книговидавництва, яке відбулося від часів Української революції, та проаналізувати теперішній стан наукової розробки.

Становлення національного книговидавництва припало на період національно-культурного відродження країни і правління українських урядів: Української Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, Української Народної Республіки, коли книга стала джерелом формування національної й громадянської свідомості, основним знаряддям впровадження нових ідей у суспільну свідомість. Друкуванням україномовної суспільно-політичної, навчальної, художньої літератури займалася більшість діючих в Україні видавництв (понад 100), які за чотири роки випустили у світ майже 26 млн книжок [1]. З 1917 до 1920 р. країна пройшла шлях від скасування всіх заборон царського уряду щодо видання книг українською мовою та цензури, створення приватних видавничих осередків, вільного продажу книжкових видань до націоналізації видавничої справи, введення цензури, заборони вільної торгівлі друкованими виданнями.

Необхідно зазначити, що у радянські часи період Української революції (або роки визвольних змагань) замовчувався, не досліджувався і розглядався як доба буржуазно-націоналістичних завоювань. Архівні документи, що залишили українські уряди, були засекречені, значна частина авторів книг, які активно брали участь у державотворчих процесах у країні упродовж 1917—1920 рр., були репре-

совані у 30-ті роки ХХ ст., а їхні твори за наказами Укрголовліту (Головне управління у справах літератури та видавництва УСРР) вилучені, згідно зі "Зведеними списками літератури, що підлягала вилученню з продажу, бібліотек та учбових закладів", які виходили упродовж 1931—1936 рр. Зокрема, вилученню підлягали книги зазначених авторів:

О. Досвітній — всі твори, за всі роки, всіма мовами;

О. Олесь — всі видання;

А. Крушельницький — всі видання, за всі роки;

А. Ніковський — всі видання, за всі роки, всіма мовами;

А. Приходько — всі видання, за всі роки;

О. Синявський — всі видання, за всі роки;

Л. Старицька-Черняхівська — всі твори, за всі роки;

М. Сумцов — всі видання;

Г. Чупринка — всі твори, за всі роки.

Радянські історики період державотворчих процесів в Україні розглядали крізь призму ідеологічних доктрин. Причина ситуації бачиться в своєрідності соціокультурних процесів, характерних для марксистсько-ленінської теорії. Партійні органи визначали головні критерії, якими необхідно було керуватися всьому суспільству і видавничій сфері зокрема, — це орієнтування на питання соціалістичного будівництва, дослідження історії партії та революційного руху і, звичайно, вітальні праці, в яких висвітлювалася боротьба з проявами буржуазно-націоналістичної ідеології років визвольних змагань.

Встановлення 1919 р. на більшій частині України радянської влади супроводжувалося активною діяльністю більшовицьких партійних органів, які прагнули монополії в ідеологічній сфері і, починаючи з 1920 р., виходить ряд декретів і постанов щодо діяльності видавничої сфери, а саме націоналізації поліграфічних підприємств та запасів книг, про порядок розподілу паперу в Україні, про об'єднання кооперативно-видавничої справи у республіці, створення і надання широких прав Всеукраїнському державному видавництву.

Книгу в Україні заборонили продавати, націоналізувавши всю книжкову торгівлю, і стали розподіляти згідно з уявленнями більшовиків про соціальну справедливість. Значимо, що Комуністична партія не визнавала заслуг українських урядів — все те, що вони встигли зробити, зокрема скасування цензури Українською Центральною

Радою (УЦР), підтримка організаційно та фінансово національного книговидання, надання рівних прав і можливостей у культурному розвитку не лише українцям, а й іншим націям і народностям, які мешкали на території України. Крім того, інституційну підтримку книгознавчим студіям у наступні, вже радянські, десятиліття забезпечили установи, створені ще незалежними українськими урядами — це Всеукраїнська академія наук, Національна (з 1919 р. — Всенародна) бібліотека України, Головна Книжна Палата тощо. Доктрина буржуазно-націоналістичного періоду в Україні 1917—1920 рр. тривала до середини 80-х років ХХ ст. і тільки від початку 90-х років, а саме з прийняттям незалежності України, бере відлік новітній етап в історіографії доби Української революції. Постали дослідження і в царині видавничої справи, напрацювання з освоєння нової методології наукових розробок становлення національного книговидання, зокрема інше осмислення цього історичного факту, виокремлення концептуальних орієнтирів та підходів.

Із цих позицій вивчення проблеми логічно виділити у два етапи: радянський і пострадянський. Зрозуміло, що кожний із них має власну специфіку, цінність, внутрішню періодизацію і тенденції, суперечності, переваги та недоліки.

Радянський етап починається зі встановлення на всій території України влади більшовиків і популяризації нової ідеології за допомогою книги. Не сприйнявши владу рад, частина українських культурних і громадських діячів покинула Україну, а ті, хто залишилися і були свідками подій, прагнули висвітлити їх у своїх працях. Одним із перших видавничий рух років визвольних змагань охарактеризував С. Постернак у роботі "З історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917—1920 рр.", зазначаючи, що перед жодною з галузей українського культурного життя революція не поставила таких величезних завдань, як перед видавничою справою. Автор наголошував на важливому моменті: в часи революції "книжки викидали не тисячами, а десятками й сотнями тисяч і все те тонуло в розбурханім національнім морі. Двері українських книгарень не зачинялися, приходять і приїжджають з сел, містечок, хуторів забирають по стільки примірників, скільки давали книгарні. Ціла величезна стихія" [2].

Вагомим внеском у вивчення зазначеної теми стала праця знаного книгознавця Ю. Меженка — "Українська книжка часів Великої революції", одне з найповніших тогочасних досліджень. Автор, побіжно торкаючись політичних змін, які відбувалися в Україні, висловив думку, що "на тлі розвитку революції спочатку національної, а з 1919 року й соціальної має виступити історія української книжки в найголовніших та в найвизначніших її виявленнях" [3].

До десятиріччя жовтневих подій виходять друком роботи К. Копержинського "Українське наукове літературознавство за останнє десятиліття: 1917—1927 рр." (Київ, 1929) та Ант. Козаченка "Десять років книжкової продукції Радянської України". Зупинимось на історично-статистичному начерку Ант. Козаченка, який наводить узагальнювальні статистичні дані випуску книжкових видань, а саме: у 1917 р. вийшло друком 3115 назв, у 1918 р. — 2319, 1919 р. — 1414, 1920 р. — 1360 [4]. Зауважимо, що опубліковані в роботі кількісні показники достовірніші, ніж ті, якими користуються наукові кола України і донині, зокрема зібраними Українським науковим інститутом книгознавства (УНІК) і надрукованими 1923 р. у періодичному виданні "Книга" [5].

Окрім праць, які побачили світ у 1920-х роках, слід розглянути серію оглядів, опублікованих у періодичних виданнях "Голос друку", "Книга", "Бібліологічні вісті". Наприклад, Ан. Приходько у 1921 р. характеризував видавничу справу вже з позиції марксистсько-ленінської ідеології. Українська революція декларувалася як буржуазна, а представники приватних видавництв — як буржуазний клас, метою їхньої

праці був прибуток, а методом — конкуренція й визискування. Вони представлені як ідейно ворожі пролетаріату та соціалістичній революції елементи, і автор зазначав: "...більшість видань є ніщо інше, як апологія національної української справи. Починаючи од дощу листівок і відозв до українського народу і кінчаючи дитячою літературою й навіть подавлююча більшість підручників, не кажучи вже про історичні книги (М. Грушевського, О. Ковалевського, Б. Грінченка, А. Кашенка та інших) — все присвячене національному відродженню українського народу" [6].

1923 р. виходить публікація В. Ігнатієнка "Українська книжка й преса в історичному розвитку", порівнюючи різні періоди випуску книжкової продукції, а саме 1905—1916 рр. з роками визвольних змагань, автор робить висновок: "...у час Великої Революції книжка українською мовою розвивалася вдвоє швидше, ніж в попередній період. Коли порівнювати тираж книжки за ці періоди, то цифри підтверджують цей висновок з тою поправкою, що по тиражу швидкість розвитку ще збільшується" [7]. Окрім загальнонаціональних досліджень зазначеної тематики, зустрічаємо публікації з аналізом окремих регіонів країни, зокрема 1930 р. на сторінках "Бібліологічних вістей" надруковано розвідку Д. Лисиченка "Короткий огляд української видавничої діяльності, преси та книготоргівлі на колишній Катеринославщині" з аналізом діяльності видавничих осередків Катеринославщини і висловлюванням автора, що видавнича справа стрімко змінилася після Революції 1917 р. [8].

Зауважимо, найменше робіт присвячено книговиданню національних меншин України і сьогодні вони мають велику цінність, зокрема публікація Й. Залевського "Польська видавнича продукція в СРСР за 1917—1928 рр." ознайомлює дослідників із динамікою випуску книжкової продукції, надрукованою польською мовою [9].

Як свідчать першоджерела, у 20-х роках ХХ ст. статті ще могли мати назву "Українська книжка часу Великої революції", "Книжкова продукція на Україні за час революції", що вже було неприпустимим на початку наступних десятиліть. Це пов'язано насамперед з політикою українізації, яка припала на середину 20-х років і стала визначальним чинником культурно-політичних процесів у країні. Збільшився випуск україномовних видань та літератури мовами національних меншин. На певний час відродилися приватні видавництва "Час", "Рух", "Книгоспілка", засновані ще у період Української революції, організаторами їх були відомі українські письменники: А. Ніковський, М. Зеров, С. Єфремов та інші, яких в 1930-х роках партійні органи звинуватили в антирадянській діяльності, засудивши до страти.

Упродовж 1920-х років ще не заборонялися наукові контакти між вченими УРСР і тими, хто працював поза її межами, — на західноукраїнських землях і в еміграції, наприклад на сторінках "Бібліографічних вістей" друкувалися праці Л. Биковського, С. Грицака, зустрічаємо рецензії на показчик І. Калиновича, виданий за кордоном. За межами України виходили праці емігрантів, які ознайолювали наукові кола з книжковим рухом України, зокрема С. Грицака "З історії книжкового руху на Великій Україні (1917—1922 рр.)" (Львів, 1923), В. Дорошенка "Українська книга" (Прага, 1926), в яких у форматі історичного аспекту аналізувався видавничий рух років визвольних змагань.

У 30—50-х роках ХХ ст. ситуація у республіці кардинально змінюється. Вже на початку 30-х років з'являються заповітовані праці з абсолютизацією теорії класової боротьби, гостро засуджується "буржуазне книгознавство", відбувається насадження ідей сталінізму та встановлення небувало раніше ідеологічного контролю. Видавнича сфера перебувала під особливим наглядом Укрголовліту, що був створений як орган цензури з функціями нагляду та контролю за видавничою сферою.

Ці роки увійшли в історію, як розгром українських установ і найбільшої книгознавчої установи — УНІКу, ліквідованого 1936 р. Знані книгознавці Ю. Меженко, Ант. Козаченко та М. Годкевич (директор Української книжкової палати) змушені були перенести свою діяльність до Росії, де репресії були меншими.

У перші повоєнні роки в Україні книгознавчі дослідження не публікувалися, а з 50-х років чи не основною вимогою до авторів стало вихваляння допомоги Україні від "великого російського народу" і прославляння "віковичної дружби слов'янських народів", очолюваних російським "старшим братом" [10].

Традиційні назви розділів або окремих праць зазначеного періоду мали заголовки: "Книжкова продукція на Україні доби воєнного комунізму", "Перші радянські видання книг на Україні в роки громадянської війни", "Українська книга за років громадянської війни".

Радянсько-партійне керівництво доклало максимум зусиль до фактично монопольного і цензурованого використання українського книговидавництва для пропаганди серед населення своєї ідеології. Як наслідок, праці тодішніх дослідників друкувалися суто з позицій комуністичної пропаганди, зокрема 1958 р. вийшла робота А. Щербак з історії радянської літератури та преси на Україні з аналізом творчості українських радянських літераторів, які пропагували боротьбу за владу рад проти українських урядів, "запеклих ворогів революції — буржуазних націоналістів і їх главарів — Грушевського, Петлюри, Винниченка, уособлюючих собою політичне лице зрадницької Центральної ради" [11]. Першим і найпопулярнішим представником радянської літератури в Україні автор вважав поета Д. Бедного, а щодо літератури років визвольних змагань, А. Щербак висловлював тезу, що "в українській буржуазній літературі панували маразм і виродження. З відверто контрреволюційною писаниною виступали українські націоналісти М. Грушевський, Д. Донцов та ін." [12]. Молодих українських поетів П. Тичину, М. Рильського, В. Сосюру, за висловом автора, на той час вважали митцями, які не чітко розуміли роль Комуністичної партії, зокрема П. Тичина надто переоцінював значення демократичної інтелігенції, вважаючи її провідною силою народу; збірки М. Рильського, видані у 1918 р. — "Під осінніми зорями" та "На узліссі", містили багато штучності та залежності від канонів занепадницької літератури, а В. Сосюра, після тривалих ідейних блукань, у 1920 р. рішуче спрямував своє поетичне слово проти буржуазно-націоналістичної й іноземної вояччини.

Таку саму позицію обстоює І. Каганов у публікації "Українська книга за років громадянської війни", зосередивши увагу на тавруванні українських буржуазних націоналістів, які, діставши змогу пропагувати власні погляди, наводили ринок виданнями, що проповідували "самостійність" України, тобто відрив її від братнього російського народу" [13].

Упродовж 60-х — першої половини 80-х років ХХ ст. у республіці надруковано ряд праць, присвячених українській книзі. 1961 р. у видавництві Академії наук УРСР виходить робота І. Золотоверхого "Становлення української радянської культури (1917—1920 рр.)", в якій автор виявляє класовий підхід до розгляду української культури і національного книговидавництва зокрема, що цілком відповідало стереотипам часу її опублікування. Досягнення книгодрукування в Україні в 1917—1920 рр., стверджував він, є заслугою більшовицької революції і прийняття вченими марксистської методології, а адепти буржуазного націоналізму В. Антонович, Д. Донцов, І. Огієнко відтворювали історію духовного життя українського народу з буржуазно-націоналістичних позицій. Критиці І. Золотоверхий піддає видання "Енциклопедія українознавства" за редакцією В. Кубійовича

та З. Кузелі (Мюнхен—Нью-Йорк, 1949), звинувачуючи авторів статей, присвячених українській культурі, у нездатності об'єктивно аналізувати факти з історії української культури, "тому що ворожа тенденційність затьмарює їм розум, і на поверхню замість науки виходить сама тільки безсила, люта злість" [14]. Через кілька років вийшла друком велика за обсягом історико-книгознавча праця "Книга і друкарство на Україні" (Київ, 1965), присвячена ювілею 400-річчя російського книгодрукування, в якій один з авторів, а саме О. Молодчиков, період Української революції взагалі не охарактеризував, побіжно зазначивши, що "на Україні в цей час виходила книга націоналістичного змісту, яка мала на меті відірвати трудящих від класової боротьби" [15]. Лише в одному реченні згадано приватне видавництво й то тому, що друкувало брошури і книги марксистських лідерів — йшлося про видавництво М. Козмана в Одесі, яке у 1917 р. випустило праці К. Маркса та Ф. Енгельса.

Інший радянський історик, О. Дей, характеризуючи книговидавництво зазначеного періоду, наголошує, що нова українська книга після перемоги Жовтня, набула якісно нових рис, а саме "марксистсько-ленінську партійність, ідейність, народність, служіння інтересам будівників нового життя" [16]. Аналогічні висловлювання виходили з-під пера О. Молодчикові, в іншій його роботі зустрічаємо такий вислів: "...книга пропагувала ідеологію марксизму-ленізму, згуртувала навколо більшовицької партії широкі маси робітничого класу і біднішого селянства, закликала їх до встановлення соціалістичного ладу" [17]. Водночас праці М. Грушевського, Д. Дорошенка, В. Винниченка розглядалися як хибні, такі, що ставили національне питання і національний рух на перше місце в українській історії і особливо в Революції 1917 р., яка, на їхню думку, в Україні одразу ж набула характеру "національної" або "національно-демократичної революції" [18].

Автори окремих досліджень взагалі вважали за краще навіть не порушувати проблеми національно-культурного відродження, наприклад М. Рудь у публікації "Проблеми книгознавства в працях вчених України", підсумовуючи дожовтневий період, зазначав про необхідність врахування окремих дожовтневих праць з книгознавства, які, маючи методологічні та наукові хибни в оцінці основних процесів книги, разом з тим приваблюють наявністю в них великої кількості фактичного матеріалу. Далі автор подав аналіз видань радянського періоду і зробив висновок, що успіхи книжкової справи в Україні стали можливими завдяки практичній діяльності на ниві культури Н. Крупської, А. Луначарського, М. Скрипника, В. Затонського, В. Чубаря, Г. Петровського, які втілювали в життя ленінські настанови з питань розвитку соціалістичної культури [19].

Засиллям націоналістичних видань характеризує О. Молодчиков [20], "річні огляди книжкової продукції, вміщені у щомісячнику "Книгар", в яких замовчувалась діяльність молодих радянських і партійних видавництв, не подавалось відомостей про вихід у світ книжок і брошур, що сприяли піднесенню політичної свідомості трудящих і організації їх навколо Комуністичної партії".

Узагальнювальні погляди радянських дослідників на становлення національного книговидавництва зустрічаємо у матеріалах звітно-наукових конференцій, дисертаційних дослідженнях, на сторінках періодики, зокрема науково-методичного міжвідомчого збірника "Бібліотекознавство та бібліографія". Серед зазначених матеріалів — дослідження з історії книговидавництва Л. Коломійченка [21], Т. Скрипник [22], А. Виноградова [23], А. Коваленка [24].

Певні аспекти досліджуваної проблеми висвітлювалися в російському зарубіжжі, а саме у збірникові "Книга: исследования и материалы" вийшли статті О. Молодчикова [25], Б. Цимерінова [26], С. Білокопя [27].

Відомі події з життя радянського суспільства середини 1980-х років стали потужним поштовхом для перегляду і переоцінки історіографії радянського суспільства загалом та історії видавничої справи зокрема.

У другій половині 80-х років XX ст., коли доктрина розвитку і діяльності КПРС на офіційному рівні переосмислювалася в дусі "демократичного соціалізму", коли публіцисти на практиці випробували ідею світоглядного плюралізму, історики культури, з певним відставанням від публіцистів, почали коригувати свої старі підходи і оцінки, але потрібен був час для осмислення повороту суспільного життя. Значна частина досліджень і в кінці 80-х років XX ст. спиралася на ідеологію минулих років: як приклад, у 1989 р. вийшла друком монографія С. Радченка "Издательская деятельность партийных комитетов КП(б) Украины в 1918—1925 гг." присвячена історії виникнення більшовицьких видавництв та випущених ними видань, в якій автор у дусі марксистсько-ленінської ідеології констатував, що "даже сильному большевистским организациям РСДРП(б) не удалось совершить переворот и установить Советскую власть в крупных рабочих центрах Украины. Этому препятствовала буржуазно-националистическая Центральная рада с ее догматическими декларациями и контрреволюционными действиями" [28].

Підсумовуючи радянський період, можна стверджувати, що типовими рисами тогочасних досліджень були ідеологічна залежність, підцензурність та обмежена динамічність. За умов партійно-радянського контролю були вироблені спеціальні технології щодо висвітлення у фундаментальних працях, монографіях аспектів вітчизняного книговидання, відбулося зміщення смислових акцентів, відхилення в тлумаченні інформації від її джерельно-документальної основи. Дослідники не повною мірою використовували архівні документи, що завадило створенню цілісного об'єктивного уявлення про становлення та розвиток книговидання в державі; орієнтація на ідеологічно упереджені схеми призвела до ігнорування висвітлення видавничої сфери років Української революції, зокрема створення та діяльність державних органів, а саме Міністерства народної освіти, Міністерства преси та пропаганди й інших установ, робота приватних видавництв взагалі не досліджувалися, а громадський і культурний рух більшої частини тогочасних діячів розглядався як контрреволюційний, тобто функціонування видавничої сфери мало відбуватися винятково на основі соціалістичної ідеології. Цей погляд знайшов відображення і в радянських історіографічних сентенціях: "Серед книжкової продукції часів громадянської війни тільки окремі книги були радянськими. Всі інші видання являли собою майже виключно буржуазно-націоналістичну і антирадянську літературу. Переважали книги, в яких викладалася фальсифікована історія України, вихвалялися зрадники українського народу. Навіть учбова література була пройнята отрутою націоналізму" [29].

Звичайно, при домінуванні в історіографії таких тез не доводиться сумніватися в спрямованості та результатах досліджень радянських істориків.

Роки незалежності відкрили новітній період вивчення культурного будівництва революційної доби визвольних змагань. Із середини 90-х років XX ст. виходять окремі роботи, в яких розглядається питання становлення національного книговидання. Відхід від заідеологізованості дозволив науковцям приступити до проведення якісно нових досліджень у цій сфері, маючи доступ до раніше засекречених архівних документів, які сприяли незалежному науковому пошукові, об'єктивності, достовірності та вичерпності джерельної бази в оцінці розвитку книговидавничої справи в Україні та діяльності її видавничих осередків. Можливості,

що з'явилися останніми десятиліттями, дали змогу ефективніше вивчати, вводити до наукового обігу, інтерпретувати різноманітні джерела, відкривати нові перспективи пізнання й осмислення дискусійних питань.

Серед досліджень у галузі видавничої справи необхідно актуалізувати ті, що розкривають закономірності становлення і розвитку національного книговидання. Акцентувати питання щодо діяльності українських урядів: Української Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату), Директорії, Української Народної Республіки, коли книговидання в державі стало могутнім фактором розвитку духовності народу та формування національної свідомості. Вперше в Україні видавнича справа розглядалася на державному рівні, надавалася організаційна підтримка та фінансова допомога видавничим осередкам, саме на період революційної доби припадає створення нових видавничих осередків по всій країні, збільшення у разі випуску книжкових видань українською мовою та мовами нацменшин. Державницький курс щодо розбудови національної видавничої справи та забезпечення населення літературою рідною мовою підтримали відомі політики, громадські діячі, письменники, які прямо чи опосередковано впливали на книговидавничі процеси.

Здобутки українських урядів необхідно розглядати ґрунтовно та виважено, зокрема УЦР, прийшовши до влади у березні 1917 р., скасувала цензуру та всі заборони царського уряду щодо видання книг українською мовою, поставивши головним завданням мобілізувати усі сили, щоб в умовах нестачі друкарської техніки та кадрів випускати необхідну літературу. Гетьман П. Скоропадський продовжив політику УЦР у галузі видавничої справи, у разі збільшення випуску україномовних підручників, навчальних посібників, упродовж 1918 р. в Україні найбільше видано літератури з освіти і культури, ніж за всі інші роки. За часів Гетьманату розвивалися як громадські, так і приватні видавничі підприємства, формувалася мережа українських книгарень та бібліотек; вперше в Україні створено державне відомство, яке опікувалося справами видавничої сфери, — Управління по справах друку з підпорядкуванням Міністерству внутрішніх справ. Уряд зняв усі митні збори з літератури, що ввозилася в Україну. Крім того, в державі було засновано Всеукраїнську академію наук, Національну бібліотеку, значно розширено мережу українських навчальних закладів. У добу Директорії створено Міністерство преси й пропаганди, головною метою якого було "допомагати всіма моральними і матеріальними засобами як найповнішому розвітові української національної літературної творчості і публіцистичної продукції, та зміцненню серед народів України національно-культурної і політично-державної свідомості, через поширення серед найширших верств населення України періодичних і неперіодичних видань, книжок, журналів, часописів та інших форм літературної продукції, а культурними організаціям, видавництвам, письменникам, літераторам, публіцистам і журналістам міністерство має приходити з моральною та матеріальною допомогою в їх професійно-культурній праці, та організувати широку інформацію правительства про пресу на Україні і за кордоном та про різні сфери народного життя в світлі преси і літератури" [30]. 24 січня 1919 р. Директорія затвердила закон про утворення Головної Книжної Палати, її директором призначили Ю. Іванова-Меженка. Восени 1919 р. Українська Народна Республіка, незважаючи на складні економічні та політичні події в країні, надала кредити 10-ти видавничим товариствам, найбільше отримали "Дзвін" і "Серп і Молот" — 4 млн грн, "Книгоспілка", "Друкарь" та "Українська книжка" — 3 млн грн [31]. Тобто, українські уряди організаційно та фінансово підтримували видавничі осередки будь-якої форми власності, прагнучи поставити книговидання на державний рівень.

Зауважимо, що на початку ХХІ ст. зростає кількість праць, присвячених різноманітним аспектам видавничої діяльності періоду визвольних змагань, в яких суттєво переосмислено радянську історіографічну традицію, її концептуальні стереотипи та схеми. Сучасні науковці прагнуть до об'єктивного висвітлення тенденцій створення національного книговидання, зокрема намагаються виявити та розкрити основні закономірності його становлення та розвитку в кризові моменти, які відбувалися в країні; внести суттєві доповнення до історії видавничої справи за допомогою введення до обігу нових історичних джерел і фактів, щоб належним чином відобразити реальний хід подій, нарешті створити атмосферу правди, глибокого і конкретного осмислення тих подій.

Для цілісної концепції вирішення цієї проблеми важливим є комплексний підхід, а саме: надати узагальнювальні відомості про діяльність державних органів, громадських організацій і видавничих осередків всіх регіонів (губерній) нашої держави та випущених ними книг.

Необхідно зазначити, що до теперішнього часу історіографія проблеми практично не була предметом спеціального дослідження, немає ґрунтовних і синтетичних праць, в яких би розглядався стан національного книговидання, діяльність видавничих осередків, як українських, так і національних меншин, що діяли в Україні впродовж 1917—1920 рр. Окрім того, залишається невирішеною проблема створення матеріалу до книжкового репертуару 1917—1920 рр. за територіальною ознакою, оскільки ті якісні та кількісні характеристики, які використовують науковці дотепер, не відповідають дійсності.

Науковий доробок дослідників Т. Ківшар, Д. Розовика, Я. Ісаєвича, М. Сенченка, М. Тимошика та інших певною мірою заклав підвалини для подальших розробок порушеної проблематики. Зокрема, Т. Ківшар у праці "Український книжковий рух як історичне явище (1917—1923 рр.)" характеризує цей процес як історичне явище і комплексно підходить до його аналізу. Хронологічно частина змісту монографії стосується книговидавничих процесів періоду Української революції. Аналіз дослідження Т. Ківшар дає підстави стверджувати, що воно й до сьогодні є найфундаментальнішим як за тематичним спрямуванням, так і з погляду розв'язання окремих наукових проблем щодо розвитку книговидавничої справи в Україні.

Вагоме місце в історіографії досліджуваної теми посідає "Українська літературна енциклопедія" в 5-ти томах (Київ, 1988—1995). Варта уваги монографія Я. Ісаєвича "Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми". Автор подає наукове обґрунтування становлення української культури, наголошуючи, "що в цілому досягнення українознавства в 20-х рр. аж ніяк не були наслідком встановлення радянської влади, а спиралися як на його здобутки в кінці ХІХ — на початку ХХ ст., так і на піднесення національно-культурного руху в роки визвольних змагань. Тривалий колоніальний статус України, принижене становище української культури, обмеженість національного струменя книжкової продукції спонукали тогочасних вчених-україністів звернути увагу на теоретичні аспекти книгознавства: воно мало сприяти перетворенню друкованого слова в дієвий чинник культури — не лише для розв'язання культурно-національних завдань, а й для піднесення цивілізаційного рівня народу" [32].

2011 р. побачила світ праця відомого вченого Д. Розовика "Культурне будівництво в Україні у 1917—1920 рр." (Київ, 2011). Автор на основі архівних матеріалів і праць попередніх дослідників висвітлює питання державницького курсу розбудови національної видавничої справи, забезпечення населення літературою рідною мовою, створення ук-

раїнських видавництв, налагодження масового видавництва навчальної, художньої, суспільно-політичної літератури, без якої неможливим було будівництво національної системи освіти та відродження духовності українського народу.

Історичний аспект видання української художньої книги як складової культуротворчої діяльності української інтелігенції в період національно-культурного відродження розкрито в монографії Ю. Телячого "Українська літературно-мистецька інтелігенція в національно-культурному відродженні (1917—1921 рр.)" (Тернопіль, 2014). Історію Книжкової палати України, яка сьогодні має найбільший фонд друкованої продукції, виданої на терені нашої держави, починаючи від 1917 р., у контексті становлення державної бібліографії вперше комплексно висвітлено у праці М. Сенченка [33], а загальні тенденції історії видавничої справи вивчав М. Тимошик [34].

Цінними для дослідження є праці українських учених, в яких висвітлюються окремі складові частини видавничої справи в Україні в зазначений період, зокрема цікавою науковою розробкою є робота В. Кізіона "Видавнича діяльність державних, суспільно-політичних та громадських організацій України в 20-ті роки". Значний внесок у розробку досліджуваного питання зробили науковці, які аналізують діяльність видавничих осередків в окремих регіонах України, зокрема монографія Н. Романюк присвячена видавничій справі Єлисаветграда, цікавий її "Каталог Єлисаветградських видань". Знані наукові розвідки книговидавничої справи Поділля дослідниці Т. Кароєвої, яка проаналізувала діяльність регіону у царині книжкової справи, висвітливши недостатньо досліджені її сторінки, та заповнила певні прогалини, ввівши до наукового обігу новий фактичний матеріал. Видавничу діяльність освітніх осередків Полтавщини вивчали О. Дроздова та В. Ханко, а Н. Подоляка — видавничу справу Сумського краю. Українську книгу Півдня України досліджувала Н. Малиновська, 1917 р. проаналізовано у праці С. Петрова, присвяченій видавничій справі Києва.

Частина науковців зосередила на дослідженні видавничих осередків, зокрема у 2000 р. вийшла праця О. Левчук про діяльність одного з найбільших видавництв, яке зробило помітний внесок у розвиток національного книговидання України, — "Книгоспілки"; результатом наукових пошуків В. Хоню стала робота про діяльність видавництва "Бік", Л. Фіть об'єктом вивчення обрала черкаське видавництво "Сіяч", Г. Зленко зосередив увагу на перших українських видавництвах Одеси. 2002 р. Книжкова палата України спільно з Одеською державною науковою бібліотекою імені М. Горького випустили видання "Видавництво "Mathesis" (1904—1925): Матеріали для історії та каталог книг", через рік побачила світ книга М. Бельського про роботу одеського видавництва М. Козмана. Видавничі діяльності наукових установ, зокрема Київського політехнічного інституту, присвячено працю Г. Лози.

Окремі аспекти порушеної теми, зокрема щодо функціонування товариств "Просвіта" — одних із найактивніших просвітницьких осередків, що зуміли згуртувати навколо себе яскраву плеяду видатних представників національної інтелектуальної еліти та встигли зробити багато корисних справ у царині видавничої справи, захисту української мови, розвитку національної освіти, проіснувавши до початку 1920-х років, коли остаточно були ліквідовані радянською владою, порушують праці С. Зворського, С. Масюка, М. Філіповича, В. Зеленого, Г. Кудряшова, Т. Чугуя.

Щодо вивчення проблеми розвитку книговидання національних меншин, то у 2001 р. побачило світ видання М. Рибаківа про діяльність єврейської культурно-просвітницької організації "Культурна ліга" у Києві, а у 2003 р. — книга К. Авгітидіса "Видавнича діяльність греків Одеси".

Важливими є дослідження історії видавничої справи через висвітлення діяльності окремих постатей, зокрема у праці В. Ляхощкого проаналізовано видавничо-редакційну діяльність Івана Огієнка; Л. Нежива та М. Думанська розглянули літературну та видавничу діяльність Марії Грінченко, яка у 1917—1918 рр. керувала "Видавництвом ім. Б. Грінченка".

Необхідно зазначити, що у колі українських учених наукові розвідки зазначеного періоду мають пріоритетні напрями, зокрема домінують серед опублікованих робіт є випуск навчальної літератури і недостатньо праць щодо загального стану книговидавництва в Україні, про що свідчать публікації в періодиці. Левову їх частку присвячено освітній тематиці, зокрема випуску україномовних підручників, що висвітлено у публікаціях О. Гордійчука, Н. Крика, Е. Мельника, Н. Матвієнка.

Низка цікавих публікацій стосовно книговидавництва часів Української революції вийшла за авторства М. Низового. Видавничу діяльність товариства "Друкарь" вивчав С. Білоконь, публікація О. Яворської ознайомлює з роботою одеського видавництва "Омфалос", а К. Ходарченка — із традиціями книгодрукування на Чернігівщині.

Загалом, можна стверджувати, що дослідження сучасних українських науковців значно розширюють уявлення про становлення і розвиток національного книговидавництва. Напрацювання джерел, їхній аналіз та узагальнення дозволили авторам зробити висновок, що ця галузь стала важливим компонентом українського національного руху. Саме завдяки працям вітчизняних дослідників останніх десятиріч повернуто до наукового обігу бібліологічну спадщину керівників українських урядів М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри, І. Стеценка, а також літературний доробок заборонених радянською владою письменників, яких вважали "українськими буржуазними націоналістами": Д. Донцова, І. Огієнка, С. Єфремова, О. Олесья, І. Крип'якевича, С. Русової, С. Черкасенка, О. Островського тощо.

Результати наукових досліджень вітчизняних учених дозволили спростувати теорію радянських істориків про невіршальну роль українських урядів у становленні та розвитку національного книговидавництва. Дослідники дійшли висновку, що саме за часів Української революції закладено підвалини національного книговидавництва, яке було потребою часу. Упродовж 1917—1918 рр. відбулося виокремлення українського книговидавництва у самостійний вид діяльності, закладення її професійних засад, що стало реалізацією однієї з провідних тогочасних тенденцій — переходу від аматорства до фахового рівня. Представники українського книговидавництва головним завданням визначили доведення власної вартості та права української книги на існування. Необхідно зазначити, що до творення національного книговидавництва долучилися найкращі представники українського народу, його державні, наукові, просвітницькі, громадські діячі, які прагнули підняти рівень українського книговидавництва до суспільно значущого чинника, подати найкращі зразки українського друкованого слова, виховати власного читача, сприяти розвитку українства як свідомого й життєздатного національного утворення.

Отже, історіографічний аналіз свідчить, що, незважаючи на значний поступ, досягнутий українськими вченими в галузі книговидавництва, переважна частина проаналізованих праць фрагментарно або дотично висвітлює складний процес становлення і розвитку видавничої справи за доби визвольних змагань. На сучасному етапі вітчизняні науковці зробили значний внесок у подолання стереотипів комуністичної системи, на оновленій теоретико-методологічній базі відбувається осмислення потреби виправлення всіх викривлень, які були притаманні дослідженням книговидавничої справи Української революції періодів культу особи та застою.

Список використаної літератури та джерел

1. *Лобода М.* Ідея творення національної школи на шпальтах вітчизняної педагогічної преси доби Української держави 1917—1920 рр. // Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки. — Вип. 48. — 2009. — С. 41.
2. *Постернак С.* З історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917—19 рр. — Київ : Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1920. — С. 109.
3. *Меженко Ю.* Українська книжка часу великої революції. — Київ, 1928. — С. 3.
4. *Козаченко А.* Десять років книжкової продукції Радянської України. — Харків : ДВУ, 1929. — С. 5.
5. *Varia.* Книжкова продукція на Україні в 1917—1922 рр. // Книга. — 1923. — № 2. — С. 66.
6. *Приходько А.* Книжкова продукція на Україні за час революції // Голос друку. — 1921. — Кн. 1. — С. 24.
7. *Ігнатієнко В.* Українська книжка й преса в історичному розвитку // Книга. — 1923. — № 3. — С. 4.
8. *Лисиченко Д.* Короткий огляд української видавничої діяльності, преси та книготоргівлі на колишній Катеринославщині // Бібліологічні вісті. — 1930. — № 2. — С. 63.
9. *Залевський Й.* Польська видавничої продукція в СРСР за 1917—1928 рр. // Бібліологічні вісті. — 1929. — № 2—3. — С. 54.
10. *Ісаєвич Я.* Українське книговидавництво: витоки, розвиток, проблеми. — Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. — С. 28.
11. *Щербак А.* Перші кроки. З історії радянської літератури та преси на Україні (1917—1929 рр.). — Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1958. — С. 60.
12. *Щербак А.* Там само. — С. 73.
13. *Каганов І.* Українська книга за років громадянської війни // Пропор. — 1957. — 12. — С. 114.
14. *Златоверхий І.* Становлення української радянської культури (1917—1920 рр.). — Київ : Вид. Академії наук УРСР, 1961. — С. 9—10.
15. *Молодчиков О.* Українська радянська книга (1917—1964 рр.) // Книга і друкарство на Україні. — Київ : Наукова думка, 1965. — С. 206.
16. *Дей О.* Шляхи розвитку української книги // Українська книга. — Київ—Харків : Редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР, 1965. — С. 55.
17. *Молодчиков О.* Книга Радянської України. — Київ : Політвидав, 1974. — С. 12.
18. *Критика* буржуазно-націоналістичних та ревізійських перекручень історії КПРС. — Київ : Вища школа, 1975. — С. 59.
19. *Рудь М.* Проблеми книгознавства в працях вчених України // Теорія та історія радянської книги на Україні : збірник наукових праць. — Київ : Наукова думка, 1983. — С. 13—14.
20. *Молодчиков О.* Радянське книгознавство на Україні // Українська книга. — Київ—Харків : Редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР, 1965. — С. 92.
21. *Коломіїченко Л.* Видання творів К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна місцевими радянськими та військовими установами на Україні (1919—1920 рр.) // IX звітньо-наукова конференція. Підсумки наукової роботи за 1964 рік (25—27 лютого 1965 р.). — Харків : Харк. бібліотеч. ін.-т, 1965. — С. 37—40.
22. *Скрипник Т.* Початковий період видавничої діяльності Всевидаву України (1918—1920) // Бібліотекознавство та бібліографія : Зб. статей 1. — Харків : Ред.-вид. відділ Книжкової палати України, 1964. — С. 134—146.
23. *Виноградов А.* Видавничої діяльність агітпоїзда ВУЦВК імені В. І. Леніна в 1920—1921 рр. // Бібліотекознавство та бібліографія. [Вип.] 4. — Харків : Ред.-вид. відділ Книжкової палати України, 1967. — С. 130—140.
24. *Коваленко А.* Книгоиздательское товарищество "Сіверянська думка" // 4 Всеукраїнська наукова конференція по проблемам книговедень. Секція історико-книжних проблем : тези доповідей. — Київ, 1980. — С. 43—44.
25. *Молодчиков А.* Большевицкая книга на Украине накануне Великого Октября // Книга: исследования и материалы. Сб. 9. — Москв. : Изд-во "Книга", 1964. — С. 242—254.
26. *Цимеринов Б.* Издания произведений Демьяна Бедного на Украине // Книга: исследования и материалы. Сб. 49. — Москва : Изд-во "Книга", 1984. — С. 138—142.
27. *Белоконь С.* Книгоиздательская деятельность товарищества "Друкарь", 1916—1923 гг. // В. И. Ленин и книга : Четвертая

- Всесоюзная научная конференция по проблемам книговедения: Секция историко-книжных проблем: Тезисы докладов. — Москва, 1980. — С. 40—42.
28. Радченко С. Издательская деятельность партийных комитетов КП(б) Украины. — Київ: Вища школа, 1989. — С. 23.
29. Матвієнко Н. Новітня історіографія книговидавництва в Україні революційної доби (1917—1920 рр.) / Н. Матвієнко, І. Савченко // Етнічна історія народів Європи. — 2011. — Вип. 36. — С. 64—68.
30. ЦДАВО України. — Ф. 1113. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 83.
31. Ківишар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917—1923 рр.). — Київ: Логос, 1996. — С. 138.
32. Ісаєвич Я. Українське книговидавництво: витоки, розвиток, проблеми. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. — С. 22.
33. Сенченко М. Книжкова палата України. Історія і сьогодення. — 2-ге вид. випр. і доп. — Київ: Книжкова палата України, 2004. — 163 с.

34. Тимошик М. Історія видавничої справи. — Київ: НВЦ "Наша культура і наука", 2003. — 495 с.

В статті досліджено історіографічний аспект проблеми розвитку отечественного книговидавництва, починаючи з періода Української революції і до наших днів. Определено рівень раскрытия проблемы становления национального книговидавництва в научной исторической литературе советского и постсоветского периодов.

The historiography aspect of problem of development of home book industry is investigational in the article, since the period of Ukrainian revolution and to our days. The level of opening of problem of becoming of national book industry is certain in scientific historical literature soviet and post-soviet periods.

Надійшла до редакції 12 квітня 2016 року

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 002.1-028.45

Наталія Вовк,
кандидат історичних наук,
асистент кафедри соціальних комунікацій
та інформаційної діяльності НУ "Львівська політехніка"

Інформаційно-аналітичні документи: сфера використання та класифікація

Статтю присвячено огляду інформаційно-аналітичних документів; досліджено основні сфери їхнього застосування; зроблено спробу комплексної класифікації інформаційно-аналітичних документів за різними ознаками.

Ключові слова: інформаційно-аналітична діяльність, інформаційно-аналітичні документи, інформаційне суспільство, класифікація документів.

Постановка проблеми. Посилення інформаційної насиченості суспільства потребує більше уваги приділяти аналітиці даних, їхній акумуляції та опрацюванню задля вдосконалення управління організацією, підприємством і державою. Для виконання цих завдань в Україні було створено Міністерство інформаційної політики, яке має забезпечувати ефективне функціонування державних інформаційних ресурсів, сприяти поширенню суспільно важливих відомостей тощо.

Актуальність теми. У процесі здійснення інформаційно-аналітичної діяльності (ІАД) постає потреба створення спеціальних документів, які б допомогли оптимізувати пошук у значних масивах даних. Сфери застосування інформаційно-аналітичної діяльності та аналітичних документів найрізноманітніші, насамперед це національна система науково-технічної інформації, аналітичні центри, бібліотечна мережа, архівні установи, галузь державного управління і політики. Відповідно до категорій користувачів існують й різні класифікації інформаційно-аналітичних документів.

Інформаційно-аналітичній діяльності та її документному забезпеченню присвячено наукові роботи В. Варенка [2], І. Захарової та Л. Філіпової [3], Г. Сілкової [14], С. Кульчицького [8], О. Мандзюка [10], І. Рейтеровича і С. Ситника [13] та ін. На сьогодні здійснено огляд та аналіз інформаційно-аналітичних документів в певних сферах: інформаційній [10], науковій [9], бібліотечній [4], у сфері управління

[8] та ін. Проте, незважаючи на чималу кількість публікацій з окресленої проблематики, загальний огляд інформаційно-аналітичних документів та їхня класифікація потребують деталізації.

Метою статті є узагальнення відомостей щодо сфер застосування інформаційно-аналітичних документів та спроба їхньої комплексної класифікації. Відповідно до мети розв'язано такі завдання: здійснено огляд наявних сфер застосування інформаційно-аналітичних документів та подано їхній критичний аналіз; визначено основні критерії поділу інформаційно-аналітичних документів та проведено класифікацію.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні інформаційно-аналітична діяльність тісно пов'язана зі сферою управління. Ухваленню управлінського рішення зазвичай передують процес пошуку, аналізу та синтезу первинних документів певної галузі, на основі чого створюються вторинні документи — інформаційно-аналітичні.

І. Рейтерович та С. Ситник головним завданням аналітичного документа визначають надання переконливої аргументації для обґрунтування рекомендацій щодо розв'язання певної проблеми, розроблення відповідного інструментарію для ухвалення рішень [13]. Відповідно, аналітичному документу притаманні точність викладу інформації, її авторитетність та актуальність, здатність слугувати підставою для прийняття управлінського рішення. Серед вимог до цих